

О. С. Іовенко,

Львівський національний університет імені Івана Франка, м. Львів

ДО ІСТОРІЇ ЗАПОЗИЧЕНЬ У НІМЕЦЬКУ МОВУ. МОВА ЯК ВІДОБРАЖЕННЯ СУСПІЛЬНИХ ЗМІН

Стаття присвячена проблемам вивчення запозичень у німецьку мову. У статті розглядається історія вивчення іношомовних одиниць. Висвітлено питання доцільності їх вживання в німецькій мові, зв'язок із виникненням мови, а також взаємозалежність суспільних процесів і мовних змін.

Ключові слова: запозичення, історія мови, пуризм, змішування мов, суспільний процес.

Статья посвящена проблемам изучения заимствований в немецкий язык. В статье рассматривается история изучения иноязычных единиц. Освещен вопрос целесообразности их использования в немецком языке, связь с возникновением языка, а также взаимосвязь общественных процессов и языковых изменений.

Ключевые слова: заимствование, история языка, пуризм, смешение языков, общественный процесс.

The article is devoted to the problems of borrowed words in the modern German language. The article deals with questions of expediency or in expediency of usage of borrowed words in the German language, connection with the emergence of language and interconnections of social processes and linguistic changes.

Key words: borrowing, history of language, purism, confusion of languages, social process.

Мова – це складне соціокультурне, акустико-графічне, психологічне, інформаційно-гносеологічне, когнітивне явище. Мова як і мовлення є однією з невід'ємних ознак і характеристик людської істоти. Існує ряд гіпотез про походження мови, але жодна з них не може бути підтверджена фактами через величезну віддаленість походження мови від нашого часу. Вони залишаються гіпотезами, оскільки їх не можна ні спостерігати, ні відтворити в експерименті. Існує припущення, що з появою мови пов'язана зміна одного із генів.

Людей здавна цікавило питання про те, як на Землі виникло безліч мов. Одні вчені вважають, що всі вони мають спільне коріння, з'явившись в результаті ланцюга дивергенції прасвітової мови (концепція моногенезу, Август Шлейхер, молодограматика). Інші вважають, що спочатку було декілька незалежних вогнищ виникнення мов (концепція полігенезу, яка отримала своє поширення на початку ХХ ст.). Однак, походження мови як засобу спілкування і виникнення конкретних мов – дві самостійні проблеми, не пов'язані одна з одною. Кожна з них має своєрідний об'єкт дослідження: перша ставить своїм завданням з'ясувати, як люди почали говорити, друга – коли, де і в якому вигляді сформувалася та чи інша конкретна мова.

Лінгвісти встановили спорідненість мов в тих випадках, коли мовна єдність розпалася не більше 5-10 тис. років тому і об'єднали їх в мовні сім'ї. Деякі дослідники намагалися встановити і віддаленіше генетичне споріднення мов.

Питання виникнення мови нерозривно пов'язано із виникненням людини на Землі, щодо якого також існує безліч суперечливих теорій. На даному етапі свого розвитку наука не здатна відповісти на ці питання. Ми можемо говорити лише про те, що в даний час згідно із останнім виданням Ethnologue існує 7538 різних мов, а за даними ЮНЕСКО, сьогодні в світі говорять більш ніж на 6 тис. мовах, 96% з яких використовують всього 4% жителів планети. Сучасні тенденції розвитку мов не можуть підтвердити чи заперечити ні теорію моногенезу, ні теорію полігенезу. Розвиток мов іде двома протилежними напрямками: з одного боку навіть в межах однієї мови помітні процеси відокремлення професійних, вікових, діалектних мов, з іншого боку процеси глобалізації сприяють появі в мовах світу однакової лексики.

Як суспільно-політичне явище мова є відображенням наукового, політичного та культурного розвитку суспільства певної країни, розвиток мови та суспільства нерозривно пов'язані, взаємно впливають одне на одного та на інші країни та мови. Таким чином домінуючі високо розвинуті країни диктують решті світу не лише правила гри на політичній арені: країни із нижчим суспільно-політичним та науково-технічним рівнем розвитку переймають лексику, яка у них відсутня, для позначення тих предметів і явищ, які виявилися привнесеними в їхнє життя ззовні. Німецька мова як мова однієї з найрозвинутіших країн світу була і залишається мовним донором для інших мов. Багато філософських, політичних, технічних термінів та понять з'явилися в мовах світу завдяки німецькій мові. Ніщо не існує ізольовано, тому німецька мова в свою чергу зазнавала та зазнає впливу інших мов, в основному англійської та французької. Запозичення є досить зручним способом розвитку та збагачення мови, оскільки не потребує словотворчих зусиль. Нове слово входить в мову-реципієнт зберігаючи своє основне значення та набуваючи при цьому нових морфологічних та фонетичних ознак.

Якщо говорити про передумови появи запозичення у мові, то їх на нашу думку найбільш повно викладено у підручнику «Лесикологія сучасної німецької мови»:

1) потреба в називанні нової реальності: *леггінси, грант, дайджест, скейтборд, скотч*;

2) необхідність розмежувати близькі за змістом, але все ж відмінні поняття: *образ – імідж (друге слово має відсутній в першому слові смисловий компонент «цілестрамовано створювати»), вбивця – кіллер («найманій бивця»);*

3) тенденція до заміни словосполучення словом: *саміт – «зустріч на найвищому рівні», ноу-хау – «передові технології», електорат – «сукупність виборців»;*

4) прагнення до однорідності термінології чи жаргону за джерелом походження (*раніше використовувалося слово ЕОМ, але з поширенням персональних комп'ютерів і появою великої кількості запозичених із англійської мови термінів це слово замінилося на комп'ютер*);

5) прагнення до підвищення статусу названого об'єкту: в певні періоди виникає велика соціальна престижність іноземного слова, як ніби підвищує в рангу називане явище, пор. синоніми *презентація – представлення, ексклюзивний – виключний, консалтинг – консультування* [6, с. 47-76].

В різні часи були спроби надати запозиченню негативної чи позитивної оцінки. Перші прояви боротьби за чистоту мову (пуризм) з'явилися в XVII-XVIII ст., що проявилось в першу чергу критикою засилля французької лексики. У 1885 р. у Німеччині навіть було створено Загальну спілку німецької мови, яка ставила собі за мету чистоту німецької мови і особливо критикувала засилля романізмів. Все ж більшість вчених вважає цей процес як природнім, так і позитивним для лексичного складу мови. Історія німецької мови є водночас історією впливу з боку іноземних мов.

Порівняно з впливом англійської, романських, слов'янських мов вплив латини на німецьку мову є давнім явищем, який особливо чітко простежується в епоху Середньовіччя та Відродження. Протягом середніх віків і пізніше латинська мова була мовою католицької церкви, науки, медицини. Вагому роль відіграє класична латина в епоху Відродження, коли гуманісти проявляли величезний інтерес до античності і коли письменники, користуючись латиною, намагалися наслідувати античні зразки, особливо мову Цицерона. Латинська мова стає в цей період важливим засобом міжнародного культурного і наукового спілкування. До XVIII ст. латина залишалася мовою дипломатії і міжнародною мовою науки, що сприяло проникненню відповідної латинської лексики в західноєвропейські мови, в тому числі і німецьку. У наш час латина відіграє досить важливу роль у медицині, системі гуманітарної освіти, при вивченні сучасних романських мов та їх історії [4, с. 89].

Н. І. Філіцова також виділяє кілька хронологічних етапів запозичень у німецьку мову. На її думку найбільш ранніми є запозичення епохи Відродження (XIV-XVI ст.). Для цього періоду характерні запозичення з італійської мови, пов'язані із торговою справою:

Bank – banco, Konto – conto, Tara – tara, Kasse – cassa, Kredit – credito, Risiko – risico, Kapital – capital «*Bilanz – bilancio, Zitrone – citrone*

Слова, запозичені із морської термінології:

Kompass – compass, Galeere – galera, Fregatte – fregata

Із поширенням найманих військ і війнами того часу пов'язана запозичена із італійської воєнна лексика:

Alarm – allarme, Arsenal – arsenale, Kanone – canone, Granate – granata, Kaserne – caserma, Kommando – comando

Епоха Відродження та гуманізму принесла також цілий ряд запозичень із латинської мови. Це лексика

– релігії: *Reliquie, Prozession, Requiem* і т.д.;

– науки: *Text, Traktat, Glosse, Philosophie, Logik, Materie, Atsronomie, Firmament, Komet, orient, Esseny, Mixtur, Medizin* і т.д.

– юриспруденції: *arrestieren, protestieren, appellieren, Advokat, Dekret, Hypothek, Kaution, Prozess.*

– придворного церемоніалу: *Majestät, Exzellenz.*

– науки і школи: *Akademie, Auditorium, Aula, Examen, Fakultät, Ferien, Gymnasium, Katheder, Doktor, Rektor, Professor, Student* і т.д.

– церковної музики: *Harmonie, Melodie, Note, Oktave, Kontrapunkt, Pause, komponieren* і т.д.

Запозичені іменники закріплювалися в німецькій мові з характерними для них в латинській та грецькій мовах закінченнями множини: *Kommata, Examina, Tempora*; деякі вирази – з латинськими формами слів: *vor Christi Geburt, in Jesu Namen* і т.д.

Із XIV ст. частішають запозичення із слов'янських мов: *Peitsche, Pistole, Trabant, Säbel, Knute.*

Із французької мови у XVI ст. були запозичені слова: *Offizier, Leutnant, Kürass, General, Kasematte, Bombe, Arme.*

Відкриття Нового світу мало своїм наслідком запозичення ряду слів (в основному через іспанську, голландську та португальську мови): *Mais, Orkan, Hängematte, Bambus.*

У XVII -XIX ст. німецька мова вкотре зазнала значного впливу французької, що пов'язано із тодішньою політичною ситуацією. Економічно і політично відстала Німеччина як на недосяжний ідеал дивилася на сильнішу Францію, де процвітали економіка, культура, наука і мистецтво, що не могло не позначитися на вподобаннях людей, а відповідно і на мові. В ті часи французька була мовою не тільки німецьких академій, дипломатів, придворного товариства, дворянства, а й широких прошарків бюргерства. Тому основними запозиченнями з французької того часу були слова, пов'язані із побутом: *Onkel, Tante, Mode, Dame, galant, elegant, Perücke, Krawatte, Kommode, Karaffe, Likör* і т.д.

В кінці XVIII – в першій половині XIX ст. характер французьких запозичень міняється під впливом революцій 1789 і 1848 років. Більшість запозичень того часу належать до категорії інтернаціоналізмів латино-грецького походження, переосмислених чи створених наново на основі класичних мов: *Monarchie, Demokratie, Republik, Klasse, Revolution, Reaktion, Bürokratie, Konstitution, Anarchist, Monarchist, Jakobiner, Sozialismus, Kommunismus, Proletariat, Bourgeoisie.*

Що стосується англійської мови, то її вплив на німецьку був до XVIII ст. досить незначним. Широке проникнення англійських запозичень в німецьку мову починається у XVIII – XIX ст. В основному це лексика із області

– державного і правового життя: *Parlament, Bill, Debatte, Streik, Boykott, Meeting* і т.д.

– мистецтва і світського життя: *Ballade, Humor, sentimental, Klub, Spleen.*

– моди і туалету: *Frack, Ulster, Pullover, Plaid.*

– кулінарії: *Beefsteak, Roastbeef, Rumpsteak, Pudding, Keks, Punsch, Portwein.*

– спортивної лексики: *boxen, Jockey, Sport, Trainer, Start, Tennis, Match, Champion, Fußball.*

- торгівлі : *Konzern, Scheck, Banknote, Lombard, Export, Import.*
- техніки: *Tunnel, Lokomotive, Tender, Lift, Koks, Film* [7, с. 278-284].

Подібної хронології і походження запозичень в німецьку мову притримується і В. М. Жирмунський. Перші запозичення прийшли в німецьку з латини починаючи з IV ст. і носили церковно-релігійний характер (Kloster, Mönch, Priester, Pilgrim). У XII-XIII ст. Німеччина зазнала значного впливу рицарської культури Франції, що також позначилося і на лексиці (Turnier, Palast, Abenteuer, Panzer, Lanze.) Та найінтенсивнішого характеру набувають міжнародні впливи на німецьку починаючи з епохи Відродження. В XIV – XVI ст. це вплив Італії: воєнна лексика (Soldat, Brigade, Attacke), фінансова (Bilanz, Million). У XVII – XVIII ст. це знову французька (Mode, Toilette, Möbel, Hotel, Dame). Починаючи з XVIII ст. із зростанням політичної ваги Англії помітним стає і вплив англійської мови. Це суспільно-політична лексика (Parlament, Meeting), мореплавна, залізнична, спортивна [3, с. 28-90].

Як і раніше, німецька мова інтегрує багато нових позначень із різноманітних мов. Сьогодні існує сильна тенденція черпати слова та вираз із англійської, а точніше із її американського варіанту. Це переважно лексика, пов'язана із новітніми технологіями, а також розмовна. Від того, на якому етапі процесу інтеграції слова в німецьку мову знаходиться запозичення, залежать його формальні відмінності від німецьких та запозичених раніше слів. Так, наприклад, touch screen повністю відповідає англійській орфографії і вимові. А Joint Venture, зберігаючи англійську вимову, вже частково підпорядковується німецькій орфографії – як іменник слово пишеться з великої букви, хоча все ще існує у вигляді словосполучення, при тому що для німецької природнішим є об'єднання в складений іменник. Варто також зазначити, що сучасні запозичення входять в німецьку спочатку не як самостійні слова, а як складова частина слів: High-Tech-Bereich, High-Tech-Branche. І лише після такого закріплення як в мові, так і в свідомості носіїв мови, можна зустріти High-Tech як самостійний вираз у значенні «новинка в сучасній техніці»: High-Tech ohne jeden Komfort. (опис нової моделі швидкісного автомобіля) Німецькі компоненти неологізмів полегшують таким чином їх засвоєння, інтеграцію в систему німецької мови [5, с. 78-86].

Відомий німецький мовознавець Г. Пауль вважає, що змішування мов, а отже, запозичення, відбувається постійно, навіть у розмові двох індивідуумів. Тому запозичення є невід'ємною частиною життя мови і діалекту. Процес запозичення відбувається поступово і основою його є контакти між окремими носіями різних мов, а також цілими групами людей. Однією з передумов початку процесу запозичення є, на думку Пауля, наявність осіб, що володіють двома мовами – рідною та іноземною. А саме включення іноземних слів у рідну мову продиктоване певною потребою. Саме тому запозичуються в першу чергу слова, які відповідають поняттям, для яких у рідній мові ще не існує позначень. Це в першу чергу географічні та власні назви, а також назви імпортованих товарів. Причому, якщо йдеться про продукти та сировину, то в основному відбувається запозичення слів із мов менш розвинутих країн. Технічні, наукові, релігійні і політичні поняття є відповідно предметом запозичення менш розвинутих країнами внаслідок інтенсивного культурного впливу більш розвинутого народу. Також Пауль наголошує на випадковості запозичення того чи іншого слова. Оскільки перше використання іншомовного слова не означає автоматично його закріплення в мові, то більшість слів – кандидатів на запозичення були використані в мові-реципієнті один чи кілька разів та не закріпилися в ній. Первинне використання закріплюється в мові лише після багаторазового повторення, і то, як правило, лише в тому випадку, якщо воно спонтанно походить від різних індивідуумів. Також різним є ступінь поширення в мові запозиченого слова: це може бути вузьке коло осіб, певні територія чи прошарок населення. Інші запозичення стають загальноживаними і асимілюються в мові настільки, що не сприймаються її носіями як іншомовні [2, с. 459-473].

Щоб визначити, яка мова домінує серед джерел запозичень, нами було проведено статистичне дослідження на основі словникової лексики. Всього було проаналізовано 350 запозичень із Словника іншомовних слів Дуден, а саме: кожних 50 перших слів перших 7 літер словника – А, В, С, D, E, F, G.

Як видно із таблиці 1, англійські запозичення складають понад 20 відсотків від усього масиву іншомовних слів, латинська мова – на другому місці із понад 17 %, а якщо враховувати латинську лексику, що потрапила в німецьку через романські мови, то латина із 26 % посідає перше місце. Одне з чільних місць займає французька, надавши біля 16 % слів. Частина інших мов, а їх більше двадцяти, складає від 0,5 до 4 відсотка. Такий аналіз свідчить про те, що найчастіше мовами-донорами стають мови сусідніх країн, для Німеччини це Великобританія, Франція та Італія. Це, в першу чергу, характерно для епох, коли пересування складало значну проблему для більшості людства. Іншою причиною є, звичайно, вплив більш розвинутої мови і країни на меншу розвинену. Німецька мова зазнавала таких впливів у різні періоди: латинської мови – з I по 16 ст., італійської – у 16-17 ст., французької – у 17-18 ст., англійської – починаючи з 18 ст. до наших днів. Причому вплив англійської мови на німецьку та інші значно зріс після другої світової війни, коли німецька остаточно втратила статус міжнародної. В той же час активізується вплив американської англійської не в останню чергу завдяки пропагованій системі американських цінностей, американському стилю життя та голлівудським фільмам. Згодом англійська стала основною для всіх технологічних і наукових процесів, фактично мовою прогресу, а впродовж останніх 50 років – найінформативнішою з усіх світових мов. За різними підрахунками в 2011 році англійською як нерідною розмовляє загалом 350-500 млн. людей. То ж у сучасному світі основними причинами активізації англійських запозичень в німецьку мову можна назвати актуальність і престижність англійської мови як наслідок світових глобалізаційних процесів.

Таблиця 1

	Мова – джерело запозичення	Кількість слів	%
1	Англійська	75	21,43
2	Латинська	60	17,14
3	Французька	55	15,71
4	Грецька через латинь	43	12,29
5	Латинська через романські мови	31	8,86
6	Семітські	17	4,86
7	Грецька	12	3,43
8	Іспанські	9	2,57
9	Іранські мови	9	2,57
10	Італійська мова	6	1,71
11	Португальська мова	5	1,43
12	Слов'янські мови	4	1,14
13	Важко визначити жерело	3	0,86
14	Малайська мова	3	0,86
15	Кельтські мови	3	0,86
16	Нідерландська	2	0,57
17	Індійські мови	2	0,57
18	Тюркські мови	2	0,57
19	Штучне утворення	2	0,57
20	Австрійський варіант німецької мови	2	0,57
21	Японська	2	0,57
22	Дравідійські мови	1	0,29
23	Балтійські мови	1	0,29
24	Китайська	1	0,29

Німецька мова, як і будь-яка інша мова, на кожному етапі свого розвитку керувалася цілком логічним принципом привнесення до свого лексичного запасу іншомовних слів, а саме: практичною потребою. Мова як живий організм постійно еволюціонує і відгукується на зміни в суспільстві. Тому в різні епохи це були різні тематичні пласти лексики – залежно від основних процесів в геополітичному, науковому, мистецькому, соціальному просторах – наукова, воєнна, торгова, релігійна лексика тощо. На сучасному етапі розвитку німецької мови триває тенденція запозичення із англійської мови, що характерно також і для інших мов світу.

Література:

1. Гончаренко Л. О. Лінгвокогнітивні, функціонально-прагматичні та адаптаційні ознаки лексичних запозичень у сучасній німецькомовній та україномовній пресі : автореф. дис. канд. філол. наук : спец. 10.02.15 «загальне мовознавство» / Л. О. Гончаренко ; Південноукр. нац. пед. ун-т ім. К. Д. Ушинського. – О., 2010. – 20 с.
2. Жирмунский В. М. История немецкого языка / В. М. Жирмунский. – М. : Изд.во лит-ры на ин. языках, 1948. – 299 с.
3. Кійко С. В. Запозичення з латини в сучасній німецькій мові / С.В. Кійко // Вісн. Житомир. держ. ун-ту ім. І. Франка. – 2009. – № 45. – С. 89-94.
4. Пауль Г. Принципы истории языка. / Г. Пауль. – М. : Изд.во иностр. лит-ры, 1960. – 500 с.
5. Розен Е.В. Немецкая лексика история и современность. / Е. В. Розен. –М. : Высш. шк., 1991. – 94 с.
6. Степанова М. Д., Чернышева И. И. Лексикология современного немецкого языка / М. Д. Степанова, И. И. Чернышева. – М. : Академия, 2003. – 256 с.
7. Филичева Н.И. Учеб. Пособие для студ. филол. и лингв. фак. высш. учеб. заведений. История немецкого языка. / Н.И. Филичева. – М. : Изд. центр «Академия», 2003. – 304 с.
8. Duden. Das Fremdwörterbuch. – Mannheim: Dudenverlag, 2009. 1104 S.